

ТРИ РИМСКЕ БРОНЗАНЕ ПОСУДЕ ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

Мирослав Вујовић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Катарина Дмитровић

Народни музеј, Чачак

Апстракт: Римске бронзане посуде: две ситиуле и касерола, оtkривене су случајно, приликом изградње породичне куће у центру Чачка 1960. Ведрa су одређене у познатије типове *Bargfeld* и *Netoo*, који су широко распрострањени у Римском царству, а посебно дуж рајнског и дунавског лимеса, где се, махом, налазе као уобичајени делови војничке опреме, док касерола припада врло ређком типу са помичном дршком, иакође ношеном у војничком прилику као посуда за припремање хране, а посебно за печење хлеба. Све три посуде могу се одредити у период II–III в., када су на месту данашњег Чачка, била граничној области провинција Горње Мезије и Далмације, биле ситуационирани јединице *Cohors VIII voluntariorum*, *Cohors II Delmatorum*, као и бенефицијарији из редова *Legio XI Claudia*.

Кључне речи: Чачак, бронзане посуде, ситиула, касерола, римска војска, II–III век.

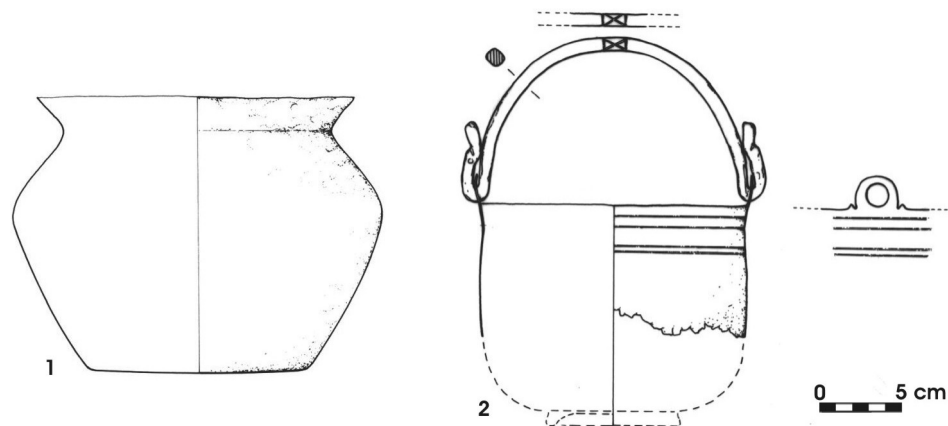
О материјалним остацима из римског периода на подручју Чачка и његове ближе околине сведоче како белешке путописаца XIX в. и случајни налази, тако и остаци различитих грађевина. Археолошким истраживањима делимично су наслућени положај, организација и функција римског насеља (Васић 1983; *idem* 1993; Тројановић 1890; *idem* 1892; Канић 1985: 537, 542–543). У центру данашњег Чачка, античка агломерација развијала се на високом платоу, ограниченом Западном Моравом и мањим речним токовима Јездинске реке и Лупњаче (Васић 1993: 13). Управо са овог простора потиче групни налаз римских бронзаних судова, који се састојао од две ведрнице и једне касероле. Откривени су 1960, недалеко од цркве Св. Вазнесења и зграде Народног музеја, на углу улица Церске и Богдана Теофиловића, приликом копања темеља за кућу породице Грбић.¹ На основу исказа колегинице М. Икодиновић, дугогодишњег кустоса Народног музеја у Чачку, која је ове предмете и преузе-

¹ Данашња Церска улица благо је издигнута у односу на улицу Цара Душана, што би одговарало правцу пружања поменутог платоа на коме су концентрисани остаци античких грађевина.

ла од налазака, сазнали смо да су их открили власници имања, те да их није затекла *in situ*. Приликом накнадног обиласка места на коме су посуде нађене, она је у ископу уочила постојање дела масивног зида, који је био грађен од камена неправилног облика заливеденог кречним малтером.

Ведро (*situla*), које је потпуније очувано, (сл. 1/1) (инв. бр. А 721) има биконично тело са косо посувраћеним ободом (димензије: пречник обода 20–20,5 cm; пречник дна 14,5 cm; висина 17 cm). Раме суда налази се на 2/3 висине посуде. На телу и ободу суда нису констатоване аташе за дршку (врело), али ни пробоји за нитне, односно трагови лемљења који би указивали на распоред и положај аташа. Могуће је да су аташе биле израђене на посебном обручу од бакарне легуре или гвожђа, који је некада опасивао обод суда, али данас није очуван. На ово би можда могли да укажу трагови гвозденог оксида који су приметни на спољашњим и унутрашњим површинама обода и рамена. Судаћи према пропорцијама, ово ведро би се могло одредити у *Bargfeld* тип, односно, један од најраспрострањенијих типова римских ведара уопште. Овај тип ведра датује се у период од I в. п. н. е. до II в. (Radnoti 1938: 113) У Србији је констатовано неколико судова овог типа, махом у реци Сави код Сремске Раче (Милошевић 1981; Брукнер, Даутова Рушевљан и Милошевић 1987: Т. X/2), а најсличнији је можда примерак из Народног музеја у Вршцу који вероватно потиче из Старе Паланке (Вујовић 1994: 35–36, сл. 1, Т. I/1).

Друго ведро (сл. 1/2) (инв. бр. А 722) очувано је само делимично, у виду готово вертикалних зидова реципијента (димензије: пречник обода

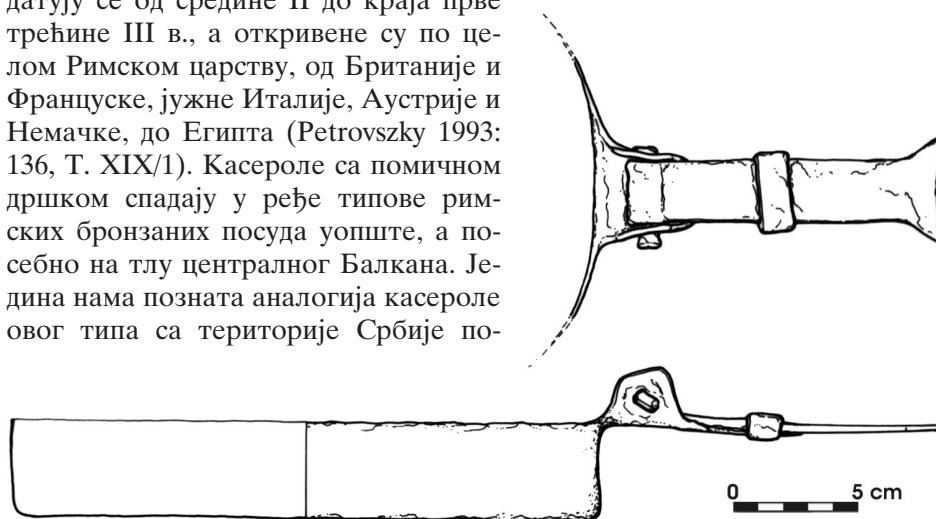

Сл. 1. Бронзана ведра (*situlae*) из Чачка: *Bargfeld* типа (1); *Hemoor* типа (2) (цртеж Ј. Шкундрић).

Fig. 1. Bronze buckets (*situlae*) from Čačak: type *Bargfeld* (1); type *Hemoor* (2) (drawing by J. Škundrić).

16 cm; висина 8 cm; пречник дршке 0,8 cm). Обод је благо искошен и задебљан, а на њему су изједна израђене две овалне аташе са два наспрамно постављена зупчаста украса при доњем делу. Тело реципијента украшено је са два пара плитко урезаних линија, изведених на металуршком стругу. Суд је израђен од лима бакарне легуре, дебљине 1,5–2 mm и прекривен племенитом патином. Легура има златножуту боју и поред бакра садржи вероватно значајније примесе калаја, сребра или олова. У аташама је затечена и лучна, масивно ливена дршка – вресло. Крајеви дршке су повијени и завршени стилизованим протомима птице (лабуд, гуска), на којима су истакнути детаљи кљуна, као и очију у виду кружних удубљења. Дршка има правоугаони попречни пресек, а на самој средини, на највишем делу лука, урезан је орнамент у виду правоугаоног поља са наглашеним дијагоналама. Ведру недостаје доњи део реципијента са дном, вероватно једна трећина његове некадашње висине. Дршка са крајевима у виду птичијих глава такође је популаран детаљ, који се среће на неколицини ведара, како овог типа, тако и неких других форми. Судећи према пропорцијама, облику реципијента и изгледу аташа, ово ведро би се могло сврстати у тип који је релативно често заступљен, како унутар Царства, тако и ван његових граница. Поједини примерци откривени су и на територији Србије. Комплетно очувано ведро овог типа са непознатог налазишта чува се у Народном музеју у Панчеву (Ђорђевић 1995). Поред сличности у изгледу аташа и обода испод кога се налази украс у виду паралелних правоугаоних уреза, и дршка ситутле из панчевачког музеја украшена је протомима птица на крајевима. На основу изгледа дна овог ведра може се реконструисати изглед ситутле из Чачка, која је такође могла да има ниску тракасту стопу. У питању је ведро типа *Hemoor*, које је могло настати највероватније у рајнским или панонским радионицама у периоду II–III в. Ведра овог типа констатована су од Британије и Француске на западу, до јужне Русије на истоку, и од Данске, Норвешке и Шведске на северу, до подунавских провинција на југу (Radnoti 1938: 117–119; Eggers 1951: K 24; *idem* 1966: Abb. 56/5a). Ведра *Hemoor* типа датована су у период 200–300. г. и подељена на две варијанте, од којих је прва издуженија, са вишом стопом и вишеструко профилованим аташама (Eggers 1951: 53–54, Karte 23–24, Veil. 24). Другу варијанту, којој припадају и наведени налази из Србије, одликује плићи реципијент, нижа тракаста стопа и аташе полукружног облика. Ова потоња варијанта нарочито је заступљена на тлу Паноније, па се претпоставља да је и произвођена у Подунављу. Аналогиче са овог простора познате су из Осијека (Pinterović 1962: 79–80, T. I/4, sl. II), локалитета Гробља код Шетјернеја (Breščak 1982: 48, T. 21/62), као и из неколико панонских урбаних центара: *Sophiana*, *Intercisa* и *Vindobona* (Radnoti 1938: 117–119, T. X/51–52, XXXIV/1, XXXV/8, XXXV/6).

Трећа посуда нађена у Чачку јесте и најзанимљивија, мада представља врло једноставан занатски рад (сл. 2). У питању је касерола (*trulla*), (инв. бр. А 723) искована од бронзаног лима са високим процентом бакра који легури даје интензивно црвену боју. Посуда се састоји од плитког реципијента кружне основе, вертикалних зидова и једне хоризонтално постављене дршке, која се завршава полукружно раскованим проширењем (пречник дна 24 cm; висина 4 cm; дужина дршке 14 cm; ширина дршке 2,5 cm; највећа ширина дршке 4,5 cm). Овај налаз би се само у најопштијем смислу могао сврстати у касероле. Он, заправо, највише подсећа на посуду која би се у савременој терминологији могла окарактерисати као тигањ. Посебно интересантан детаљ чини дршка овог суда, коју одликује специфична конструкција. Она се, наиме, састоји од два дела спојена шарниром који омогућава њихово преклапање из хоризонталне равни навише, односно, према ободу и унутрашњости реципијента. На помичном делу плочасте дршке налази се тракасти лимени осигурач овалног облика, који је могао да се навуче преко језичка на крају непомичног дела, испод шарнира, и тако учврсти дршку у току употребе. На овај начин добијена је једна изузетно практична форма која је омогућавала уштеду у простору када посуда није непосредно коришћена, односно приликом транспорта у пртљагу. Ове посуде, како се одмах може претпоставити, служиле су за припремање хране, а поједини аутори сматрају да су најпре коришћене за печење хлеба (*Bratpfanne*). Израђиване су ковањем од металног лима, како од бакарне легуре, попут примерка из Чачка, тако и од гвожђа. Ове посуде датују се од средине II до краја прве трећине III в., а откривене су по целом Римском царству, од Британије и Француске, јужне Италије, Аустрије и Немачке, до Египта (Petrovszky 1993: 136, T. XIX/1). Касероле са помичном дршком спадају у ређе типове римских бронзаних посуда уопште, а посебно на тлу централног Балкана. Једина нама позната аналогија касероле овог типа са територије Србије по-

Сл. 2. Бронзана касерола (*trulla*) са склопивом дршком (цртеж Ј. Шкундрић).
 Fig. 2. Bronze pan (*trulla*) with folding handle (drawing by J. Škundrić).

тиче са ђердапског лимеса, и то из римског војног логора *Camps* код Равне. Овај суд елипсоидног реципијента са помичном дршком од гвожђа откривен је у остави металног посуђа укопаној у темељну зону једне од грађевина унутар логора, која се могла одредити у прву половину III в. или конкретније у период око 235–238. г., односно доба сарматско-дачких ратова Максимина Трачанина у којима је ангажован део дунавске посаде (Kondić 1968: 78; *idem* 1983).

И поред чињенице да услови налаза бронзаних посуда из Чачка не омогућавају извођење неког конкретнијег закључка у погледу контекста њиховог коришћења, сматрамо да се оне најпре могу повезати са присуством римске војске. Ведрa од бакарне легуре била су широко заступљена у војној употреби. Као незаобилазан део ратне опреме римских војника ведрa или њихови делови откривани су често у војним логорима или њиховој непосредној близини. Такође, ведрa се јављају и на ликовним приказима опреме римских легионара, међу којима су свакако најречитије сцене са Трајановог стуба у Риму (Sichorius 1896: Taf. VII–VIII). Посуда у форми тигања са преклопном дршком такође сугерише да се ради о предмету који се својом функционалном конструкцијом може најпре приписати војничком окружењу, што, поред осталог, потврђује и поменути налаз из римског војног утврђења *Camps* у Равни, на ђердапском лимесу.

На присуство римске војске на подручју Чачка и његове ближе околине указује и неколико вотивних натписа на којима се помињу центурион *Cohors VIII voluntariorum*, бенефицијарији из *Legio XI Claudia*, па чак и трибуни *Cohors II Delmatorum* (Васић 1986). Ара из јездинске цркве, са поменом осме добровољачке кохорте, прецизније је датована на основу имена конзула у 197. г. Боравак војника *Cohors II Miliaria nova Delmatorum equitata Aemilia* у непосредној околини Чачка потврђен је натписима датованим у средину III в. Помен неколико војних трибуна наводи на претпоставку да је ова јединица била стационирана у пуном саставу (Васић 1986: 29). То значи да се у околини Чачка може очекивати постојање војног логора величине до 5 ха, у коме би се могло сместити људство једне *cohors miliaria equitata*, односно нешто више од 800 војника – колико се сматра да су овакве трупе бројале. Боравак овако значајних војних јединица на простору данашњег Чачка већ је објашњен чињеницом да се овај крај и у античко доба, као и данас, налази на раскрсници важних путева. Присуство рудника и путна веза са металуршким реверима на Космају и Руднику, такође су имали значај у постављању војне посаде на простор источне границе провинције Далмације, крајем II и почетком III в.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Breščak, D.
1982 *Antično bronasto posodje Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej.
- Брукнер, О., Даутова Рушевљан, В., и Милошевић, П.
1987 *Почеци романизације у југоисточном делу провинције Паноније*. Нови Сад: Матица српска.
- Cichorius, C.
1896 *Die Reliefs der Traianssäule*. Berlin: Georg Reiner.
- Ђорђевић, М.
1995 Бронзани котлић из збирке Народног музеја у Панчеву. *ГСАД* 10: 115–117.
- Eggers, J. H.
1951 *Der römische Import im freien Germanien*. Atlas der Urgeschichte I. Hamburg: Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte.
1966 Römische Bronzegefäße in Britannien. *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseum* 13: 67–164.
- Каниц, Ф.
1985 *Србија, земља и славновништво: од римског доба до краја 19. века*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Kondić, V.
1968 Ravna – rimsko i ranovizantijsko utvrđenje. *Arheološki pregled* 10: 76–78.
1983 Nalaz denara iz utvrđenja Ravna. *Numizmatičar* 6: 51–55.
- Милошевић, П.
1981 Римски налази у Сави код Сремске Раче. *Стираринар* (н. с.) 31 : 35–40.
- Petrovszky, R.
1993 *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Pinterović, D.
1962 O rimskoj bronci s terena Osijeka i okolice. *Osječki zbornik* 8: 71–152.
- Radnoti, A.
1938 *Die Römischen Bronzegefäße von Pannonien*. Dissertationes Pannonicae 2/6. Budapest: Institut für Münzkunde und Archäologie der P. Pázmány-Universität.
- Тројановић, С.
1890 Преисторијске старине из рудничког округа. *Стираринар Српског археолошког друштва* 7/3: 101–106.
1892 Преисторијске старине из рудничког округа. *Стираринар Српског археолошког друштва* 9/1: 1–23.
- Васић, М.
1983 Римске терме у Бељини. *Зборник радова Народног музеја* (Чачак) 13: 5–18.
1986 Нови римски натписи нађени у Чачку. *Зборник радова Народног музеја* (Чачак) 16: 23–34.
1993 Касноантичка налазишта у Чачку и околини. Стр. 9–16 у *Богородица Градачка у историји српског народа: Научни скупи поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992*, ур. М. Вуловић. Чачак: Народни музеј.
- Вујовић, М.
1994 Римске бронзане посуде из Народног музеја у Вршцу. *Ради војвођанских музеја* 36: 35–39.

MIROSLAV VUJOVIĆ and KATARINA DMITROVIĆ

THREE ROMAN BRONZE VESSELS
FROM THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK

Summary

Three Roman copper alloy vessels, rare in western Serbia, were found in 1960 in central Čačak. Two buckets (*situlae*) and one pan (*trulla*), were discovered by chance, during construction work, in the vicinity of a massive Roman wall built of stone and mortar. The first bucket (fig. 1/1), (Reg. No. A 721) well preserved, has a bi-conical body with the rim turned on the outer side (dimensions: rim diameter 20–20.5 cm; base diameter 14.5 cm; height 17 cm). The shoulder of the vessel is positioned at 2/3 of its height which identified this *situla* as the Barfeld type dating from 1st to 2nd century A.D. Several finds of buckets belonging to this popular type have been made in Serbia, mostly dredged from the river Sava at Sremska Rača near Sirmium. Nevertheless, it resembles most closely the *situla* from the National Museum at Vršac, probably found in the vicinity of Stara Palanka. The second bucket (fig. 1/2) (Reg. No. A 722) identified as a Hemoor type *situla* is partially preserved (dimensions: rim diameter 16 cm; height 8 cm; handle diameter 0.8 cm). The upper body of the vessel is adorned with two pairs of parallel incised lines. The vessel is made of copper tin alloy (thickness: 1.5–2 mm) and has a greenish patina. Hemoor type buckets were found in great numbers both within the Roman empire and outside its borders. They were dated to 200–300 A.D. and divided into two variants. Samples from Serbia belong to the Pannonian variant with shallower recipient, low ring-like foot and almost circular handle holders. Analogies from the territory of the Sava and Danube valleys are known from Osijek (Mursa) in Croatia and the site Groblje at Šetjernež in Slovenia, as well as from some Pannonian urban centres (Sophiana, Intercisa, Vindobona). The third vessel (fig. 2), (Reg. No. A 723) exceptional in shape, was beaten from a copper alloy sheet with a high percentage of copper which gives the alloy its intensive red colour (dimensions: base diameter 24 cm; height 4 cm; handle length of 14 cm; handle width 2.5 cm). It is made in the shape of a round shallow recipient with vertical sides and single folding handle positioned horizontally. Vessels of this peculiar shape resembling modern frying pans, were certainly used for food processing, most probably for bread baking (*Bratpfanne*). The chronology of these vessels, made of copper alloy or iron, spans the period from the middle of 2nd to the end of the first third of the 3rd century A.D. They have been found all over the Roman empire: Britain, France, Southern Italy, Austria, Germany and all the way to Egypt. The pan belongs to the unusual type of Roman bronze vessels rare both in the Central Balkans and over a broader territory. The only analogy from Serbia that is known to us comes from the *limes* in the Iron Gates gorge. It was found in a hoard of bronze vessels uncovered at the Roman fortress *Campsă* near Ravna, dated to the first half of the 3rd century A.D. The copper alloy vessels from Čačak should be con-

nected most probably to the presence of the Roman army in this territory, already confirmed by several votive inscriptions. These inscriptions mention a centurion of *Cohors VIII voluntariorum, beneficiarii* from *Legio XI Claudia*, and even the military tribune of *Cohors II Delmatorum*. According to epigraphic data, a Roman military fortification of ca. 5 ha should be expected in the vicinity of Čačak, dated as early as the end of the 2nd and with more certainty during the 3rd century. A camp of that size would have been large enough to accommodate the *cohors milliaria equitata* garrison, mentioned in votive inscriptions. The presence of a Roman garrison of such a considerable number and character in the vicinity of Čačak can be explained by the strategic importance of this territory on the crossroads of important Roman land communications between the provinces of Upper Moesia and Dalmatia, as well as the importance of the Roman silver mines at Kosmaj and Rudnik nearby.

Примљено: 21. маја 2007.

UDC 739.5.032(37:497.11 Čačak)»01/02»